

ПАЛАНІЗМЫ І ПОЛЬСКАМОЎНЫЯ ЗАПІСЫ Ё КНІГАХ МЕТРЫКІ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

Метрыка Вялікага Княства Літоўскага ўяўляе сабой збор кніг, аснову якіх складаюць копіі і арыгіналы разнастайных па змесце дакументаў, што выйшлі галоўным чынам з канцылярыі Вялікага Княства Літоўскага (паралельна з назвай *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага*, зафіксаванай ў вопісе 1623 г., шырока распаўсюджана назва *Літоўская Метрыка*, якая выкарыстоўвалася А. Нарушэвічам, С. Пташыцкім і з цягам часу была прынята вядучымі даследчыкамі-метрыкантамі ХХ ст. Аднак многія з іх, напрыклад, Г.Я. Галенчанка, Г.Л. Харашкевіч, звяртаюць увагу на яго ўмоўнасць. У прыватнасці, Г.Я. Галенчанка сваё меркаванне абгрунтоўвае так: “Тэрмін “Літоўская Метрыка” (“Метрыка Літоўская”), які дагэтуль пераважае ў навуковых і архівазнаўчых працах замежных даследчыкаў і мае пэўныя гістарычныя карані ў справаводстве Вялікага Княства Літоўскага з ХVII ст., на наш погляд, з’яўляецца не зусім слухным, паколькі існуюць доказы выкарыстання тэрміна “Метрыка Вялікага Княства Літоўскага” ўжо з канца ХVI – пач. ХVII ст.)”¹. У 1594–1607 гг. канцлерам Л. Сапегам было арганізавана перапісванне кніг Метрыкі (пісары за падрыхтоўку копій атрымлівалі адзенне і грошы) з мэтай выкарыстоўваць іх у дзейнасці канцылярыі, а таксама для захоўвання звестак на больш працяглы час. Перапісаныя кнігі захоўваліся ў дамах вядомых і аўтарытэтных жыхароў Вільні, арыгіналы ж, якія знаходзіліся ў вялікакняжацкім замку, пазней практычна ўсе загінулі. Менавіта перапісаныя кнігі і пазнейшыя арыгінальныя матэрыялы склалі аснову сучасных архіўных фондаў Метрыкі². Бясспрэчную практычную вартасць Метрыка мела да сярэдзіны ХIХ ст.: яе акты выкарыстоўваліся ў вырашэнні розных пытанняў юрыдычнага, грамадска-палітычнага, сацыяльнага, эканамічнага характару. З другой паловы ХIХ ст. узрастае і ўмацоўваецца навуковая вартасць збору дакументаў дзяржаўнага архіва Вялікага Княства Літоўскага, які разглядаецца як базавая крыніца даследавання гісторыі, права, дыпламатыі, дыпламатыкі, быту і культуры народаў Беларусі, Украіны, Літвы, Польшчы.

Мовы матэрыялаў Метрыкі – старабеларуская (пры гэтым па-беларуску напісаны тэксты ў Кракавае, Сандоміры, г.зн. па-за межамі Вялікага Княства Літоўскага, што

¹ Г. Галенчанка, *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага: гісторыя, даследаванні, выданні*, Мінск, 2014, с. 4.

² Г. Галенчанка, М. Спірыдонаў, *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага* [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, Мінск, 1999, т. 5: М – Пуд, с. 121–128.

сведчыць аб дзяржаўнай функцыі старабеларускай мовы), польская, лацінская. Адзначаюцца двухмоўныя дакументы (беларуска-польскія, беларуска-лацінскія) і нават трохмоўныя (сустракаюцца радзей). Пра суаднясенне моў у асобных кнігах сведчаць наступныя лічбы. Так, усе 376 дакументаў “Кнігі Віленскага замкавага суда” (1553–1557) беларускамоўныя; у “Метрыцы Караля Стэфана” (1583–1585) змяшчаецца звыш 200 актаў, з іх 8 – на беларускай і польскай мовах, 4 – на польскай, 5 – на лацінскай, 1 – на беларускай і лацінскай, астатнія – на беларускай; у “Кнізе канцылярыі караля Сігізмунда III” (1615–1618 гг.) змяшчаецца 144 дакументы на беларускай мове, 16 – на беларускай і польскай, 11 – на польскай, 1 – на лацінскай³; 161 дакумент “Кнігі запісаў” № 28 (1522–1552) напісаны на старабеларускай мове⁴; у “Кнізе запісаў” № 44 (1559–1566)⁵ змешчана 106 дакументаў, з іх 104 напісаны на старабеларускай мове, 2 дакументы змешаныя па мове; у “Кнізе запісаў” № 70 (1582–1585)⁶ 191 дакумент, з іх па-лацінску напісаны 21, па-польску – 8, астатнія па-беларуску; у кнізе № 594 (1585–1600)⁷ з 96 дакументаў 6 напісаны на польскай мове, 90 – на старабеларускай, пры гэтым некаторых з іх былі створаны ў Маскоўскай дзяржаве (напр., вярыцельная грамата вялікага князя маскоўскага “пісана іь господарствія нашого дворе града Моськвы, лета оть создания миру 7094, июня м(е)с(е)ца”). Назіранні паказваюць, што змешаныя па мове дакументы (у дадзеным артыкуле звяртаецца ўвага на беларуска-польскія) сустракаюцца ў метрычных кнігах з апошняй трэці XVII ст. У актах запісы па-польску былі двух відаў: 1) украпленні ў дакумент на старабеларускай мове больш ці менш вядомых створаных раней польскамоўных дзелавых тэкстаў (так званыя тэкставыя рэмінісцэнцыі) і 2) подпісы аўтараў дакументаў.

Так, у “Кнізе запісаў” № 70 у Прывілеі Стэфана Баторыя мяшчанам ліпскім на кут пушчы Перштунскай (№ 121), напісаным на старабеларускай мове, ёсць украпленне па-польску – ліст Пятра Весялоўскага; у “Кнізе запісаў” № 272⁸ змешчаны дакумент на

³ А.І. Жураўскі, *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага* [у:] Беларуская мова. Энцыклапедыя, Мінск, 1994, с. 346–347.

⁴ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 28 (1522–1552)* / падрыхт. В. Мянжынскі, У. Свяжынскі, Мінск, 2000, 312 с.

⁵ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 44 (1559–1566)* / падрыхт. А.І. Груша, Мінск, 2001, 229 с.

⁶ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 70 (1582–1585)* / падрыхт. А.А. Мяцельскі, Мінск, 2008, 354 с.

⁷ *Lietuvos Metrika = Литовская Метрика = Lithuanian Metrica. Knyga 594 (1585–1600)* / par. A. Baliulis, Vilnius, 2006, 300 p.

⁸ *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 272 (1576–1579)* / падрыхт. А.А. Мяцельскі, Мінск, 2015, 437 с.

старабеларускай мове пад № 132 “Оповедане от жидовъ берестейскихъ Менделя Изаковича а Лазара Абрамовича интерцызы межи ними учиненое, на сполные гандли и аренды до чотырохъ годъ”, у якім гаворыцца, што “*жидове берестейские Мендель Изаковичъ а Лазаръ Абрамовичъ оповедали ижъ они учинили певное постановенье межы собою, которое писмомъ польскимъ написавишы и руками своими жыдовскимъ писмомъ подписавишы покладали*”^{*}. Пасля гэтай інфармацыі змяшчаецца цалкам дакумент на польскай мове, тэкст, напісаны “па-жыдоўску”, не ўключаны, толькі адзначаецца, што “*у того листу подпись рукъ писмомъ жыдовскимъ*”.

Назіранні паказалі, што ўключэнне існуючага дакумента ў новы заканадаўчы тэкст афармлялася з дапамогай формул тыпу *ино мы, того листу огледавши, казали его слово отъ слова в сесь нашъ листъ уписати, который жо так ся у собе маеть; тое постановенье их было до книгъ канцелереиских записано и слово от слова такъ ся в собе маеть* (у яе складзе некаторыя кампанеты маглі вар’іравацца).

У некаторых кнігах, напрыклад, у “Кнізе Віцебскага замкавага суда”⁹, дакументы, напісаныя на старабеларускай мове, суправаджаюцца загалюўкамі на польскай мове. У дачыненні да “Кнігі запісаў” № 44 (гл., напрыклад, дакумент № 8 “*Interciza między Janem Dulskim, starostą roguzminskim, i między Janiem Kochanskim w pewnych rzeczach*”) А.І. Груша падкрэсліў, што такія загалюўкі з’явіліся падчас перапісвання кніг у канцы XVI – пачатку XVII ст.¹⁰.

Польскамоўныя подпісы складальнікаў дакументаў адзначаюцца ў іх канцавым пратаколе (эсхатаколе). Напрыклад, у акт № 134 з “Кнігі запісаў” № 272 упісаны дакумент Івана Халецкага ад 5 сакавіка 1579 г., у эсхатаколе якога чытаем: *У того листу печатей осмъ, а подпись руки тыми словы: Иванъ Есифовичъ Халецкий, рука власная, Jakub Zyziemski starosta rzeczycki rękoy swoy, Maciey Skokowski rękoy власney, Stanislaw Skokowski, rękoy swoy*; у дакуменце № 121 з “Кнігі запісаў” № 70 – *У того листу печать пана Веселовского одна и подпись руки его польскимъ писмомъ тыми словы. Piotr Weselowski ręką власną*; дакумент № 40 з кнігі № 594 – *У того листу печатей пять, а подписы рукъ тымъ способомъ: Jrzi cardinal Radziwił; Krysztoph Radziwił etc. ręka swą Левъ Ивановичъ Сапега, подканцлерий Великого Князства Литовского*. У свой час А.І. Жураўскі са спасылкай на А. Мартэля пісаў: “Якраз у перыяд паміж 1585–1595 гг. сярод мясцовых

^{*} Ілюстрацыйны матэрыял падаецца ў адаптаваным выглядзе.

⁹ Судебная книга витебского воеводы, господарского маршалка, волковыского и оболецкого державцы М.В. Клочко. 1533–1540. Литовская Метрика. Книга 228 / подгот. В.А. Воронин, А.И. Груша, И.П. Старостина, А.Л. Хорошкевич, М., 2008, 525 с.

¹⁰ Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 44 (1559–1566) / падрыхт. А.І. Груша, Мінск, 2001, с. XXVI.

арыстакратаў стала распаўсюджацца мода пісаць свае прозвішчы пад афіцыйнымі дакументамі ў польскай транскрыпцыі з дадаваннем польскіх зваротаў *reka własna* или *reka swa*»¹¹. Па нашых назіраннях, такая з’ява назіраецца раней, аб чым сведчыць дакумент № 48 з “Кнігі запісаў” № 43 (1523–1560)¹², у які ўключаны ліст Зафіі Янаўны Целічанкі і яе мужа Міхала Себастыянавіча Шэмбеля, напісаны ў Коўне 2 мая 1559 г. на старабеларускай мове і падпісаны па-польску: *Michał Szembel, własną ręką*.

У Метрыцы Вялікага Княства Літоўскага прадстаўлена таксама разнастайныя польскамоўныя запісы, зробленыя пад час шматлікіх рэвізій, праверак яе кніг. Так, на працягу 1607–1621 гг. камісія на чале з сакратаром вялікакняжацкай канцылярыі А. Дольскім і інстыгатарам (рэвізорам) М. Мархач-Пузылеўскім праводзіла зверку і параўнанне капійных кніг з арыгінальнымі. У 1750–я гг. адбылася рэвізія матэрыялаў пад кіраўніцтвам Я. Храпавіцкага і Я. Шадурскага. З 1835 г. па 1837 г. спецыяльнай камісіяй кнігі Метрыкі былі правераны, пераплецены і размеркаваны па 12 аддзелах. Вопіс камісіі стаў асновай для сістэматызацыі Метрыкі, здзейсненай С. Пташыцкім: кнігі размеркаваны на дзве часткі: А – Кнігі Літоўскай Метрыкі, В – кнігі Кароннай Метрыкі. У 1887 г. Метрыка была перададзена ў Маскоўскі архіў Міністэрства юстыцыі, некаторыя кнігі дыпламатычнага характару – у Маскоўскі архіў замежных спраў. У 1939 г. Метрыка пастаўлена на ўлік у фонд № 389 Расійскага дзяржаўнага архіва старажытных актаў (раней – Цэнтральны дзяржаўны архіў старажытных актаў СССР).

Гэтыя рэмаркі, якія адлюстроўваюць знешнюю гісторыю кніг Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага, змяшчаюцца, зразумела, не ў асноўным тэксце дакументаў Метрыкі, іх месца – на палях, у пачатку і канцы кніг. Напрыклад, Кніга № 560 за 1542 год¹³, якая змяшчае дакументы аб устанаўленні і праверцы мяжы паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Лівоніяй, мае перадачны запіс Льва Сапегі канцлеру Альбрэхту Станіславу Радзівілу “*Regestr xiąg Metryki Wielki[ego] Ks[ie]stwa Lit[ewskie]g[o] ode mnie Leona Sapiehi, wojewody Wileńskiego, oswieconemu ksiączęciu Olbrychtowi Stanisławowi Radziwiłowi na Ołyce i Nieswiżu, kanclerowi Wielki[ego] Ks[ie]stwa Lit[ewskie]g[o]*”.

У “Кнізе запісаў” № 28 (1522–1552) і “Кнізе запісаў” № 30 (1480–1546)¹⁴ утрымліваецца завяральны запіс на польскай мове Мікалая Пузылеўскага пасля агляду стану кніг ў пачатку XVII ст.: *koniec Mikolay Puzeliowsky Instigator Wielki[ego] Ks[ie]stwa*

¹¹ А. Жураўскі, *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*, т. 1. Мінск, 1968, с. 353.

¹² Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 43 (1523–1560) / падрыхт. В.С. Мянжынскі, Мінск, 2003, 167 с.

¹³ Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 560 (1542) / падрыхт. А.І. Дзярновіч, Мінск, 2007, с. 6.

¹⁴ Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга 30 (1480–1546) / падрыхт. В.С. Мянжынскі, Мінск, 2008, 386 с.

Lit[ewskie]g[o]. “Кнігу запісаў” № 3 (1440–1498)¹⁵ дапаўняе рэестр на польскай мове, далучаны да асноўнай часткі ў часы А. Нарушэвіча: *Regestr xiąszki Metryki Wiel[kiego] X[ie]stwa Litewskiego za krolom Ichm(o)s(cio)w Kazimierza u Alexandra*.

У кнігах Метрыкі прадстаўлены найперш лексічныя паланізмы – словы, якія запазычаны старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовай з польскай мовы. Яны ўваходзілі ў найбольш прадстаўленыя ў тэкстах Метрыкі тэматычныя групы лексікі: 1) юрыдычная (*віновайца* ‘той, хто правініўся, віноўнік’, *возный* ‘судовы выканаўца’, *выналязокъ* ‘вызначэнне, пастанова’, *вырокъ* ‘прысуд, пастанова’, *выступца* ‘злачынец’, *еднати* ‘мірыць’, *коповиско* ‘месца, дзе адбываўся сялянскі сход па разглядзе судовых спраў і зямельных спрэчак’, *лава* ‘гарадскі суд’, *обелжити* ‘абразіць, зняважаць’, *пожогца* ‘падпальшчык’, *позовъ* ‘выклік у суд’, *позывати* ‘выклікаць у суд’, *причинца* ‘віноўнік’, *розбойца* ‘разбойнік, грабежнік, рабаўнік’, *рокъ* ‘тэрмін судаводства; судовае пасяджэнне’, *свядецтво* ‘сведчанне, паведамленне, пацвярджэнне’, *скарга* ‘афіцыйная заява аб незаконным дзеянні каго-н. (часцей у пісьмовым выглядзе)’, *спирати* ‘аспрэчваць’ і інш.); 2) грамадска-палітычная (*земянинъ* ‘уладальнік зямельнай маёмасці або надзелу’, *ознаймяти* ‘азнаямляць, паведамляць’, *пановати* ‘панаваць, кіраваць’, *панъ* ‘асоба, якая належала да прывілеяваных слаёў грамадства, уладальнік’, *подвойскій* ‘службовая асоба пры гарадскім урадзе, пры асобе войта, пры судзе, якая выконвала абавязкі судовага выканаўцы’, *поседати* ‘валодаць’, *подстаростий* ‘намеснік старосты’, *радца* ‘член магістрата, дарадца’, *сеймъ* (*соймъ*) ‘сейм, вышэйшы прадстаўнічы орган дзяржавы; сесія гэтага органа’ і інш.); 3) сацыяльна-эканамічная (*бегицызна* ‘маёмасць, якая засталася пасля бегляка’, *влость* ‘буйны маёнтак’, *давца* ‘дабрачынец’, *даровизна* ‘падарунак’, *дядовицызна* ‘дзедаўская спадчына’, *зыскъ* ‘выгада, прыбытак’, *капицызна* ‘пошліна ад рэалізацыі спіртных напіткаў’, *надавца* ‘дабрадзеі, добрачынец; дарыльшчык’, *пенези* ‘грошы’, *подавца* ‘той, хто дае, надзяляе, фундуе’, *поконевшчызна* ‘плата за карыстанне коньмі’, *рукоемство* ‘паручыцельства’, *скарбъ* ‘дзяржаўная маёмасць, казна’, ‘багацце, маёмасць, каштоўныя рэчы’, *спадокъ* ‘спадчына’, *сумовати* ‘падлічваць, падсумоўваць’, *цельникъ* ‘мытнік’ і інш.), 4) бытавая (*бучакъ* ‘букавы кій’, *жичка* ‘чырвоная стужка, тасёмка’, *кобялка* ‘кошык з накрыўкай’, *поврозъ* ‘вяроўка, ланцуг’, *пуслиско* ‘рэмень для сядла’, *уберьъ* ‘убор, убранне’, *учта* ‘пачастунак’ і інш.), 6) прафесійна-вытворчая (*будовати* ‘будаваць’, *возница* ‘вознік, фурман’, *гаевникъ* ‘ляснік’, *одверный* ‘брамнік, вартавы пры браме, варотах, швейцар’, *склепъ* ‘склеп’, *спижарня* ‘кладоўка’, *тартыца* ‘драніца, піламатэрыял’, *творидло* ‘форма для сыроў’ і інш.), 7)

¹⁵ Lietuvos Metrika = Литовская Метрика = Lithuanian Metrica. Кнуга 3 (1440—1498) / par. L. Anužutė ir A. Baliulis, Vilnius, 2006, 300 p.

прыродазнаўчая лексіка (*багніско* ‘забалочанае месца’, *быдло* ‘быдла’, *птахь* ‘птушка’, *сверена* ‘кляча’, *свенеть* ‘гняздо лясных пчол’ і інш.), 8) лексіка, якая характарызуе чалавека ў фізічных, псіхічных і інтэлектуальных адносінах (*бадати* ‘распытваць’, *довтпль* ‘досціп, кемлівасць, дасціпны розум’, *зацный* ‘сумленны, высакародны’, *малжонка* ‘жонка’, *порубство* ‘блуд, распуста’, *ростропный* ‘разважлівы, кемлівы’, *срокгий* ‘жорсткі, суровы, бязлітасны’, *тварь* ‘твар’, *хлюбити* ‘выхваляцца’ і інш.); 9) канцылярская (*выенце* ‘атрымманне копіі дакумента, выпіскі’, *листь* ‘афіцыйны дакумент’). Лексема *листь* вызначаецца дастаткова шырокай ўжывальнасцю ў дакументах Метрыкі. Па-першае, на яе аснове ўтворана вялікая колькасць бівербальных найменняў дакументаў, якія сістэматызаваны ў выпуску 17 “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы”; па-другое, яна часта фіксавалася ў загаловку дакументаў: *Листь до всихъ вобець писанный, абы купьца царя турецкого Аньдрея Грека везде с товарами его доброволне пропускали и отпушченье мыта скопного по полиоста грошей* (КЗ–28, 2, 1541); па-трэцяе, уваходзіла ў склад формул: *promulgatio: Чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ* (КЗ–28, 10, 1541), *Ознаймумемъ симъ нашимъ листомъ* (КЗ–28, 1, 1541); *corroboratio: И на то дали есмо ему нашъ листъ з нашою привесистою печатью* (КЗ–28, 61, 1541); 10) ваенная (*мультань* ‘від шаблі’, *ощепь* ‘кап’ё’, *прилбица* ‘шлем’, *пулгакъ* ‘стрэльба сярэдняй велічыні’, *пушкаръ* ‘артылерыст, збройнік’, *хорунжий* ‘харунжы’ і інш.).

Сярод паланізмаў дамiнуюць самастойныя часціны мовы: назоўнікі: *балька, валька, дворка, дойзренье, збродень, истизна, кветъ, лазебникъ, малжонство, назвиско, наступца, омылка, оправца, паствиско, пахолекъ, ростыркъ, схадзка, свидерь, ушатокъ, члонокъ* і інш.; прыметнікі: *валечный, вельможный, кровавый, кривный, лацный, мейский, очевистый, пильный, славетный, советый, спольный, цалый* і інш.; дзеясловы *бадати, здрадити, злецати, жичити, кунитовати, навежати, пицовати, поволати, привлацити, способяти, трвати, хибити* і інш.; прыслоўі: *бардзо, весполокъ, доценту, кгда, меновите, напродь, очевисте, оказале, посполите, посполу, тьлько* і інш.

Зафіксаваныя паланізмы прадстаўлены ў складзе пар і радоў аднакаранёвых слоў як у самой Метрыцы, так і ў іншых у старабеларускіх дзелавых тэкстах: *валька* – *валечный*; *войтъ* – *войтовский, войтовство, войтовщина, войтовъ, войтовая*; *волати* – *воланье, выволати, выволанный, выволанье, заволанный, отволати, отволатися, отволыватися, поволати* ‘абгаварыць у судзе’, *поволанный, поволанье*; *габати* – *габанный, нагабати, нагабанье, пренагабанье, пренагабати*; *замокъ* – *замковый*; *коновъ* – *коновка*; *лацный* – *лацно*; *листъ* – *лиственный, листовый*; *место* – *местский, мещанинъ, мещанка*; *пань* – *пани, панна, панованье, панский*; *пильный* – *пильность*; *посполитый* – *посполито (посполите), посполитое, посполитость*; *потварь* – *потварца I, потварати, потварити,*

потвареный, потварне, потворный, спотварити; приволити – приволюе; сверена – сверений; статокъ – статочокъ і інш. Наяўнасць такіх лексічных гнёздаў сведчыць аб замацаванні слоў польскага паходжання ў старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове.

Марфалагічных паланізмаў у кнігах Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага менш. Найбольш распаўсюджаныя паказчыкі польскага ўплыву на марфалагічны лад старабеларускай мовы наступныя: у сістэме назоўніка – 8, у сістэме прыметніка – 6, у сістэме займенніка – 3, у сістэме дзеяслова і яго форм – 13, у сістэме лічэбніка – 4, у сістэме прыслоўя – 3¹⁶.

З іх у даследуемых тэкстах, у прыватнасці, адзначаюцца: 1) формы дзеясловаў першай асобы адзіночнага ліку на *-мь*: *Янь Илинчъ поведиль, я дей о жадныхъ таковыхъ листехъ не естемъ сведомъ* (КЗ–28, 25, 1540); *естемъ тежъ господине, велико съ того радостень, ижъ твою милость, господина и свата моего, еханье на тотъ съемъ до Петрикова оминуло* (АСД, I, 143, 1567); 2) спецыфічныя формы прошлага часу са злітнай звязкай: *А въ калите было десять грошей широкихъ, “а за калиту даломъ былъ пять полугрошковъ, то всее шкоды за двадцать грошей узкихъ”* (КВЗС, 2, 1533); *я, чынечы досыть розказанью его милости пана моего, послаломъ подвойскихъ до домовъ ихъ, а потомъ и на месте заволатъ розказаль, жебы оные мещане посполитые ку слуханью листа его милости до мене... пришли* (ИЮМ, I, 333, 1593); *якожъ я... робыломъ у него товаръ чапницкий польский... презъ который часъ вольны зробиломъ само пять робечи каменей полсема* (АВК, XXVIII, 203, 1645). У “Кнізе маршалкоўскага суда” за 1510–1517 гг., па назіраннях А.І. Жураўскага, такія формы адзінкавыя: *созналомъ, даломъ*¹⁷; 3) зліццё звязкі з папярэднім словам: *которую ж сеножати бабъка моя небощица Федя закупила у брата его Василя Хахилиа за польтину гроши широкою, которую ж сеножатъ бабъка моя и ямъ отъ тридцати летъ вовъ покои держали* (КВЗС, 10, 1533); *ямъ тежъ, выведавши промеже нихъ речи достаточне, на томъ есми зоставиль* (АВК, XVII, 343, 1541); *розказаль мне архимандрите подписоватисе, ямъ се отегаль и збороняль* (АСД, IX, 117, 1627); 4) канчатак *-ове* ў назоўніках мужчынскага роду ў назоўным склоне множнага ліку: *предъкове ваши сами добровольно предъкомъ его королевское милости подалися суть* (КПД, 259, 1554); *умолоту всякого збожъя ревизорове наши уво всихъ гумнахъ при дворахъ нашихъ пробовати мають* (АЗР, III, 77, 1577); *по узычанью того часу... постановившысе панове Офанась и Федоръ Свирыдовичы, сознали то передъ нами* (ИЮМ, VIII, 255, 1597). У “Кнізе маршалкоўскага суда” за 1510–1517 гг. канчатак *-ове*

¹⁶ Н. Паляшчук, Паланізмы ў старабеларускай мове і вынікі іх даследавання ў беларускім мовазнаўстве [у:] Польска-беларускія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі – XI / Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe – XI: Матэрыялы 16 Міжнар. навук. канф. “Шлях да ўзаемнасці”, Беласток, 2009, с. 61–71.

¹⁷ А.І. Жураўскі, *Гісторыя...* с. 49.

зафіксовані тільки ў клічным склоне слова *панове*¹⁸. Спарадачны ён і ў кнізе Метрыкі № 560 за 1542 год. У некаторых кнігах Метрыкі канца XVI – пачатку XVII ст. формы на *-ове* (*послове, акторове, продкове* і пад.) пераважаюць на аналагічнымі формамі з канчаткам *-и* (*бурмистры, врадники, комисары*)¹⁹; 5) канчатак *-ови* ў давальным склоне назоўнікаў мужчынскага роду адзіночнага ліку, які ў пазнейшых кнігах Метрыкі фіксаўся таксама і ў неадусаўлёных назоўніках (*акторови, войтови, врадови, декретови, скарбови, соймови, судови*)²⁰: *Зачимъ и мы господарь, стосуючисе до привилеевъ антецесоровъ нашихъ, вѣчными часы оному Федору Оношковичови подаемъ, увольнивши одъ всихъ подачокъ скарбовыхъ* (АВК, XIII, 27, 1548); *панъ Достоевскии ни въ чомъ се мне дворанинови в томъ увязовани того монастыра не претивиль* (СДГМ, 33, 1579); *воевода... розказаль писарови своему у инвентаръ углянути* (АСД, IX, 434, 1593); *подъскаръбий нашъ... упатруючи бытъ з лепшыимъ пожыткомъ скаръбови речы посполитое аренъдоваль тотъ сплавъ водъный* (КЛС, 14б, 1596); 6) словы з незначальнай часціцай *-кольвекъ* (*-кольве*), якая надавала ім значэнне няпэўнасці або абсалютнасці (*ачкольвекъ, гдекольвекъ, которыйкольвекъ (кторыйкольве), ктокольвекъ (ктокольве), штокольвекъ (штокольве), якокольвекъ*): *А естли бѣ тежъ который князь, або панъ, або земенинъ, хто бы кольве съ подданныхъ нашихъ которого имения своего або з людей тое серебъцизны сполна не отдалъ... таковой тое имение маеть на нас тратити на вечными часы* (КЗ–28, 26, 1542); *Тые жѣ ревизоры и мерники мають ся доведывати... о земляхъ и въсякихъ кгрунътехъ нашихъ затаенныхъ, або отъ когокольве забраныхъ* (КПД, 571, 1557); *штобы тежъ панъ Василей в ономъ часу за узриванемъ того запису моего отъ кого жѣ кольвекъ з насъ шкодъ и утратъ грошьми... прыймовати мелъ* (АВК, XXII, 432, 1570); 7) словы з элементам *-кrotъ* (*двакrotъ, колькокротъ, многокротъ, неоднокrotъ, подвакrotъ, поколькукротъ, трикrotъ* і інш.): *панове старосты... звыкли завѣжды давати вамъ вижами людей простыхъ, веры не годныхъ, то естъ мешчанъ... а частокrotъ и холопью невольную* (КПД, 145, 1547); *тотъ дей подданный пана Миколая Есмана и пани малжонки его Опанасъ, за трикrotънымъ пытаньемъ, на той же копѣ стоечи поведиль* (АВК, XVIII, 54, 1583); *сторона поводовая поведиль, ижъ дей онъ давно зѣ жоною моею знявшисе, такий учынокъ непооднокrotъ чынилъ и цужоложыль* (ИЮМ, VIII, 344, 1617).

Прадстаўленасць польскай мовы (польскамоўных запісаў) і паланізмаў у разнажанравых дакументах Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага залежала ад

¹⁸ А.І. Жураўскі, *Гісторыя...* с. 44.

¹⁹ А.І. Жураўскі, *Гісторыя...* с. 255.

²⁰ А.І. Жураўскі, *Гісторыя...* с. 255.

інтэнсіўнасці беларуска-польскага ўзаемадзеяння і, такім чынам, была абумоўлена экстралінгвістычнымі фактарамі.

У тэкстах метрычных кніг фіксуюцца галоўным чынам лексічныя паланізмы, якія ўваходзілі ў тыя тэматычныя групы лексікі, якія ў тэкстах Метрыкі атрымалі розную ступень рэпрэзентацыі. Большай прадстаўнічасцю вызначаюцца паланізмы ў юрыдычнай, грамадска-палітычнай, сацыяльна-эканамічнай лексіцы, лексіцы, якая характарызуе чалавека ў фізічных, псіхічных і інтэлектуальных адносінах.

Польскі марфалагічны ўплыў на матэрыялы Метрыкі аказаўся менш адчувальным. У першую чаргу ён праявіўся, як неаднаразова адзначалася даследчыкамі, у дакументах “Кнігі Віцебскага замкавага суда” (1533–1540), а таксама кніг, створаных ў канцы XVI – пачатку XVII ст. (напрыклад, “Кнігі канцылярыі караля Сігізмунда III”). Граматычныя формы польскага паходжання атрымалі найбольшую фіксацыю ў творах свецка-мастацкага і рэлігійнага зместу тыпу “Пакуты Хрыста” і “Аповесць аб трох каралях-валхвах”, “Хроніка” М. Бельскага (пачатак XVII ст.), “Хроніка” Мацея Стрыйкоўскага (пачатак XVII ст.), “Дзённік” Фёдара Еўлашоўскага (1603) і інш.

Польскамоўныя запісы, якія маюць месца на палях, у пачатку і канцы кніг Метрыкі, рэпрэзентуюць гісторыю іх бытавання і вывучэння, з’яўляюцца вынікам найперш іх разнастайных і неаднаразовых рэвізій, праверак, зверак.